

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI KƏND TƏSƏRRÜFATI NAZİRLİYİ
KƏND TƏSƏRRÜFATININ İQTİSADİYYATI ELMİ-TƏDQİQAT
İNSTITUTU

Əlyazması hüququnda

HƏMİDOVA ALMAS MƏMMƏDAĞA QIZI

AZƏRBAYCAN KİMYA MÜƏSSİSƏLƏRİNİN MATERIAL RESURLARI İLƏ
TƏMİNATININ LOGİSTİKASI

İxtisas: 5311.01-“müəssisələrin təşkili və idarə olunması”

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq
üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı-2018

Dissertasiya işi Sumqayıt Dövlət Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad üzrə elmlər doktoru, professor

Tərbiz Nəsib oğlu Əliyev

Rəsmi apponentlər: iqtisad üzrə elmlər doktoru, professor

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi Sumqayıt Dövlət Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad üzrə elmlər doktoru, professor
Əliyev Təbiz Nəsib oğlu

Rəsmi opponetlər: iqtisad üzrə elmlər doktoru,
professor, əməkdar elm xadimi
Şəkərəliyev Arif Şəkərəli oğlu
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Qasımova Elmira İsmayıl qızı

Aparıcı təşkilat: Bakı Dövlət Universitetinin “İqtisadiyyat
və idarəetmə” kafedrası

Müdafiə “_____”._____2018-ci ildə saat _____ -da Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı Elmi-Tədqiqat İnstitutu nəzdində fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən FD.04.014 Dissertasiya Şurasının iclasında olacaqdır.

Ünvan: Bakı şəhəri, N. Nərimanov rayonu, Az.29, 8-ci Köndələn,
III mərtəbə, akt zalı.

Dissertasiya işi ilə Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı Elmi-Tədqiqat İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “_____” _____ 2018-ci ildə göndərilmişdir.

FD.04.014 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru:

V.R.Rzayev

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. Müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin edilməsi, əlavə dəyər yaradan iqtisadiyyat sahələrinin inkişafının sürətləndirilməsi, rəqabət qabiliyyətli və ixracçı istehsal sahələrinin inkişaf etdirilməsi strateji hədəflərdəndir. Azərbaycanda strateji yol xəritələrinin icrası dövründə qarşıya qoyulan əsas vəzifələr sırasında kimya sənayesinin inkişafının modelləşdirilməsi, bu sahənin istehsal potensialından səmərəli istifadənin təmin olunması və kimya müəssisələrinin strukturunun diversifikasiyalaşdırılması daha çox yer almışdır.

Yaxın perspektivdə ölkəmizdə mövcud iri kimya qurğularının modernizasiya edilməsi, yüksək texnologiyalar əsaslı istehsal sahələrinin yaradılması, neft və qaz kimi qiymətli xammal resurslarının emal şəbəkəsinin genişləndirilməsi məqsədilə nəhəng kimya müəssisələrinin tikilib istismara verilməsi gözlənilir. Bundan əlavə, kimya sənayesinin ixrac potensialının maksimum səmərəli istifadə edilməsi zərurəti yaranmışdır. Kimya sənayesi müəssisələrinin istehsal şəbəkəsinin genişləndirilməsi, müxtəlif çeşiddə kimya və neftkimya məhsullarının istehsal olunması ölkəmizdə əlavə dəyər yaratmaqla bərabər, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına güclü təkan verə bilər, biznesin inkişafına əlavə stimullar yaradar.

Keçmiş Sovetlər İttifaqının dağılması mövcud olan iqtisadi əlaqələrin qırılmasına mərkəzləşmiş qaydada aparılan xammal təminatı və satış bazarlarının sıradan çıxmasına səbəb oldu. Yaranmış şəraitdə bir çox kimya müəssisələri fəaliyyətlərini dayandırmışdır. Hazırda SOCAR-ın tabeliyində olan “Azərkimya” İB-nin tərkibində son illər yenidən qurulan “Etilen-Polietilen” zavodu fəaliyyət göstərir. Bu zavodun əsas xammalı kimi təmizlənmiş qaz və kimya üçün benzin (nafta) hesab edilir. Müəssisənin hazırkı əsas xammal təchizatçısı H.Əliyev adına Bakı NEZ və Qaradağ qaz emalı zavodudur. Lakin həmin zavodlar da tam gücü ilə işləmədiyindən kimya sənayesinin xammal təminatı da qeyri-qənaətbəxşdir. Belə ki, təkcə 2013-2015-ci illərdə “Etilen-Polietilen” zavodunun emal etdiyi xammalın həcmi 4,3% azalmışdır. Bunun başlıca səbəbi isə respublikanın qaz emalı zavodunda təmiz qaz istehsalının 16,6%, qaz-benzin (nafta) istehsalının isə -7,2%, Bakı NEZ-də kimya üçün benzinin 4,3% azalması olmuşdur.

Məlumdur ki, kimya və neft-kimya sənayesi milli iqtisadiyyatın bütün digər sahələrinin inkişafında müstəsna rol oynayır. Odur ki, “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında, sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üzrə Dövlət Proqramında və Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə kimya sənayesinə aid edilən Strateji Yol Xəritəsində” kimya sənayesinin bütün alt sahələrinin innovativ yolla inkişaf etdirilməsi, onun ixrac potensialının artırılması, diversifikasiya meylinin gücləndirilməsi prioritet istiqamətlərdən biri kimi qeyd edilmişdir. Buna nail olmaq üçün dövlət və özəl kimya müəssisələrinin yeni idarəetmə formasında inkişaf etdirilməsi, həmin sahənin inkişafının başlıca amili onun loqistik təminatının yaxşılaşdırılmasıdır. Təəssüf ki, ölkəmizin kimya müəssisələrinin mövcud potensialından səmərəli istifadənin təşkilində ciddi problemlər var. Əsas problemlər sırasında iri texnoloji qurğuların fasiləsiz rejimdə xammal və material resursları ilə təminatına nail olunması mexanizmlərinin optimal variantlarının olmamasıdır.

Dünya təcrübəsində həmin problemlərin kompleks və sistemli şəkildə həll edilməsi üçün səmərəli

logistikasistemlərindən istifadə edilir. Müəssisənin mürəkkəb fəaliyyət proseslərində optimal və səmərəli logistika sisteminin olması mühüm şərtədir. Xüsusi ilə, kimya müəssisələrində bu proseslərlə bağlı problemlər daha qabarıqdır və daha mürəkkəbdir. Bu xammallar və hazır məhsullar kifayət qədər təhlükəli, zəhərli, tez dağıla və ya alışı bilən, ətraf mühitə, insanlara zərər yetirə bilən xüsusiyyətlərə malikdirlər. Bu kimi xammal və məhsulların nəqli, saxlanması və digər prosedurları da spesifik yanaşmalar tələb edir. Bu baxımdan logistika sistem kimya müəssisəsinin əsas xammallara və materiallara olan tələbatının planlı və optimal şəkildə baxılması, sifarişlərin hazırlanması və razılaşdırılması, xammal və hazır məhsul axınlarının hərəkətinin tənzimlənməsi, xammalların emal proseslərinin səmərəli təşkili, hazır məhsulların istehlakçılara və son ünvanlara çatdırılmasının təşkili baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu baxımdan Azərbaycanın kimya müəssisələrinin fasiləsiz və adekvat olaraq xammal və material resursları ilə təmin edilməsi məsələləri elmi-fundamental tədqiqatlara, əsaslı araşdırmalara ehtiyac vardır. Beləliklə, kimya müəssisələrinin material resursları ilə təminatının logistikasimövsuzunda dissertasiya işi fundamental araşdırmaya ehtiyacı olan tədqiqat işi kimi dəyərləndirilir və bu amillər dissertasiya işinin mövzusunun aktuallığını göstərir.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti. Logistika bir elm və fəaliyyət sahəsi kimi baxılması problemləri dünya iqtisad elmində son 30 ildə daha çox baxılmaqdadır. Bununla bağlı problemlərin öyrənilməsi inkişaf etmiş ölkələrin iqtisad elmində əsasən əhatəli xarakter almışdır. Həmin ölkələrdə logistika sisteminin inkişafının intensivləşməsi, yeni mexanizmlərin işlənilib hazırlanması zərurəti və müasir innovativ logistik əməliyyatlara imkan verən yanaşmaların müəyyənəşdirilməsi ilə əlaqədar olaraq mütərəqqi logistik sistemlər hazırlanmış, təcrübədə geniş yayılmış və bu sahədə fəaliyyətin səmərəli mexanizmlərinin müəyyənəşdirilməsi üzrə elmi əsərlər, fundamental elmi-tədqiqat əsərləri yazılmışdır.

Azərbaycanda logistika və logistika sistemlərinin elmi-praktiki baxımdan fundamental səviyyədə öyrənilməsi prosesləri hələlik intensiv fazaya keçməmişdir. Bu fəaliyyət sahəsi ölkəmizdə geniş şəkildə tətbiq olunmamışdır və bu istiqamətdə strateji hədəflər yeni müəyyənəşdirilmişdir. Logistika fəaliyyətlə bağlı fundamental tədqiqat əsərləri olduqca azdır.

Ölkəmizin mühüm qeyri-neft sektoru sahələrindən olan kimya müəssisələrində material resurslarının təminatı logistikası problemləri isə bu vaxta kimi kompleks və fundamental səviyyədə öyrənilməmişdir. Yalnız qeyd etdiyimiz kimi az sayda ölkə alimləri və tədqiqatçıları bu problemlərə toxunmuşlar. Bir qrup ölkə alimlərinin və tədqiqatçıların - A.A.Nadirov, Z.Ə.Səmədzadə, S. V. Salahov, Ə.X.Nuriyev, T.N.Əliyev, A.Ş.Şəkəraliyev, Ş.Ə.Axundov, E.M.Hacızadə, R. M. Cəbiyev, İ. A. Aslanzadə, V. R. Rzayev, E. İ. Qasımova, R. Z. Hüseyn, T. İ.İmanov, Ş.T.Əliyev, Ə.X.Zeynalov, F.S.Rəsulov və N.Y.Hüseynova və digərlərinin qeyri-neft sektorunun inkişafının modelləşdirilməsi, neft emalı şəbəkəsinin təşkili, kimya və neft-kimya müəssisələrinin inkişafının sürətləndirilməsi, müəssisələrdə logistika sisteminin təşkili ilə bağlı elmi əsərlərini qeyd etmək mümkündür.

Klassik və müasir dünya alimləri tərəfindən milli sərvətlərdən və xammal resurslarından səmərəli istifadəyə dair, müəssisələrin fəaliyyətinin və biznesin təşkilinin optimallaşdırılması məqsədilə xammal və hazır məhsul axınlarının idarə edilməsinin nəzəri-metodoloji və praktiki aspektləri haqqında

nəzəriyyələr, elmi fikirlər irəli sürülmüş, elmi əsərlər yazılmışdır. Bunların sırasında A.Smit, A.Marşall, M.Keyns, R.Solou, P.Samuelson, V.Nordhaus, P.Kruqman, M.Porter, E.Matye, P.Drukervə digərlərinin elmi baxışları və əsərləri əhəmiyyətlidir.

Bir qrup tədqiqatçı-alimlərlogistika fəaliyyəti və logistika sistemlərinin təşkili, problemlərə dair tədqiqatlar aparmışlar. Həminəlim və tədqiqatçılardan - Y.H.Çanq, R.S.Kaplan, M.S.Kuper, C.D.Pak, M.L.Fayir, E.U.Villiyams, B.S.Fuqate, C.T.Mentzer, S.P.Teodor, V.H.Hausman, H.L.Li, C.N.Kenyon, M.C.Mayksell, D.M.Lambert, D.F.Lyanç, M.A.Makkinis, J.U.Kox, V.İ.Serqeyev, S.Y.Danilova, V.R.Medvedyeva, V.V.Dıbskaya, S.S.Kudryavtseva, V.V.Repin, A.M.Hacınckiy, T.V.Alesinskaya, V.M.Busıgin, P.P.Labzunov, T.V.Dolqina, A.V.Xvorov, A.M.İvanilova, A.M.Zaytseva, A.N.Levşina, S.X.Ayvazova və digərlərinin əməyini qeyd etmək olar. Lakin, bütün bunlara baxmayaraq, ölkəmizdə mühüm iqtisadiyyat sahəsi olan kimya və neft-kimya müəssisələrinin xammal və material resurslarının təminatı logistikasının kompleks və təşkili, bunlarla bağlı mexanizmlərin hazırlanması, əsaslandırılması istiqamətlərində fundamental elmi-tədqiqat işlərinin aparılmasına ciddi ehtiyac duyulur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi – Azərbaycanın kimya müəssisələrinin material resurslarının təminatı üzrə logistika sisteminin genişləndirilməsi yollarının müəyyənləşdirilməsidir.

Bununla əlaqədar olaraq dissertasiya işində qarşıya aşağıdakı məqsəd və vəzifələr qoyulmuşdur:

- tədqiqatlar əsasında logistika sisteminin iqtisadi mahiyyətinin, məzmununun, onun xüsusiyyətlərinin araşdırılması, təşkilinə adekvat olan meyarların müəyyən edilməsi;
- dünya ölkələrinin bu sahədə olan təcrübələrinin öyrənilməsi, onlardan ölkəmizin həyatında istifadə edilməsinin mümkünlüyünün müəyyən edilməsi;
- kimya və neft-kimya sahəsində logistika sisteminin təşkili ilə bağlı vəziyyətin təhlili və tətbiqinin vəziyyətinin qiymətləndirilməsi;
- kimya müəssisələrində logistika sisteminin təşkilinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi;
- kimya müəssisələrində logistika sisteminin qanunvericilik bazasının gücləndirilməsi və müəssisələrin material resursları ilə fasiləsiz təmin olunmasında mütərəqqi formalardan istifadə imkanlarının müəyyən edilməsi;
- ölkəmizdə strateji yol xəritələrinin reallaşdırılması şəraitində kimya müəssisələrində istehsalın diversifikasiyasının logistika sisteminin genişləndirilməsinə təsirinin müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqatın predmeti kimya müəssisələrinin material resurslarının təminatı logistikasının səmərəli təşkili, onun prinsipləri, mexanizmləri, mütərəqqi logistik modellər və onlardan kimya müəssisələrində istehsalın diversifikasiyasının genişləndirilməsində səmərəli istifadənin problemləri götürülmüşdür.

Tədqiqatın obyektı kimya və neft-kimya kompleksinə daxil olan müəssisələri çıxış edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını müasir iqtisadi nəzəriyyənin konseptual müddəaları, respublika və xarici ölkə alimlərinin tədqiq edilən problem üzrə əsərləri, Azərbaycan Respublikasının qanunları, ölkə Prezidentinin fərman və sərəncamları, dövlətin qərarları Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış İnkişaf Konsepsiyasının, Strateji Yol Xəritəsinin və Dövlət proqramlarının kimya kompleksinin inkişafına

dair prioritetləri, elmi-praktiki konfransların materialları təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, İqtisadiyyat Nazirliyinin, SOCAR-ın statistik məcmuələri və rəsmi nəşrləri, “Azərikimya” İB-i (Etilen-Polietilen zavodu), Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı, Karbamid və SOCAR-Polimer zavodlarının rəsmi elektron mənbələrində verilmiş analitik materiallar, texniki-iqtisadi göstəricilər, hesabatlar və məlumatlar təşkil edir.

İşin elmi yenilikləri aşağıdakılardan ibarətdir: Azərbaycanda kimya müəssisələrinin əsas xammal və material resurslarına olan tələbatının ödənilməsində logistika sisteminin çoxfunksiyalı və innovativ təsərrüfat mexanizmi kimi səmərəliliyinə müasir elmi-praktiki baxışın formalaşdırılmasıdır. Onların tərkib hissəsini təşkil edir:

- logistika təsərrüfat mexanizminin müəssisənin fəaliyyətində yeri və həyata keçirdiyi mühüm funksiyaları, onların spesifik cəhətləri, logistika sisteminin səmərəli təşkili ilə bağlı metodoloji xüsusiyyətlər, elementlər və komponentlər sistemli formada müəyyənləşdirilmişdir;

- kimya müəssisələrinin spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla logistika sistemə dair müəllif tərifli formalaşdırılmışdır;

- kimya müəssisələrində logistika sisteminin təşkili mexanizmlərinin elementlərini özündə əks etdirən sxem təklif edilmişdir;

- kimya müəssisələrində logistika sisteminin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi meyarları hazırlanmışdır;

- logistika fəaliyyətinin genişləndirilməsi və səmərəli logistika sistemlərinin fəal tətbiqinin hüquqi bazasının gücləndirilməsi məqsədi ilə müvafiq ölkə qanununun işlənilib hazırlanması və qəbul edilməsinin vacibliyi əsaslandırılmışdır;

- mövcud və tikilməkdə olan dövlət və özəl kimya müəssisələrinin əsas xammal və hazır məhsul axınlarının 2020-ci il üçün proqnozu verilmişdir;

- yaxın perspektivdə kimya və neftkimya müəssisələrinin bazasında və bu profillər üzrə material resurslarının təminatı logistikasının modelləşdirilməsi sxemi hazırlanmış, beş mühüm logistika mərkəzinin yaradılmasının vacibliyi əsaslandırılmışdır;

- kimya müəssisələrində mütərəqqi logistika sisteminin tətbiqi üzrə mühüm fəaliyyət istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

İşin nəzəri və praktik əhəmiyyəti. İşdə verilmiş təklif və tövsiyələr ixrac yönümlü məhsulların istehsalına, daxili bazarın kimya məhsullarına və xalq istehlakı mallarına olan tələbatının ödənilməsinə, bütünlükdə qeyri-neft sektorunun inkişafına təkan vermiş olacaq, həmin təkliflər ali və orta ixtisas məktəblərində “Logistikanın əsasları və təşkili”, “Texniki iqtisadi təhlil”, “Layihələrin idarə edilməsi” fənlərinin tədrisində, proqnozlaşdırma üzrə müvafiq metodiki göstərişlərin tərtib olunmasında istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın nəticələrinin dərc edilməsi və nəşri.–Tədqiqat işinin başlıca müddəaları və əsas nəticələri respublika və beynəlxalq əhəmiyyətli elmi-praktiki konfranslarda: Aspirantlar və Gənc Tədqiqatçıların XII respublika elmi-praktiki konfransında (Bakı-2008) Kimya müəssisələrində logistika

konsepsiyasının formalaşdırılması və “Azərbaycan iqtisadiyyatının strateji yol xəritəsi: hesabatlıq və şəffaflıq problemləri” mövzusunda Beynəlxalq elmi- praktik konfransda (Bakı, 2017-ci il) Sumqayıt kimya və neftkimya kompleksində logistika sisteminin inkişafında şəffaflığın rolu adlı edilmiş məruzələrdə verilmişdir.

Dissertasiya işinin əsas müddəalarını əks etdirən ikisi xaricidə olmaqla 12 məqalə və tezis dərc edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri Sumqayıt Dövlət Universitetində müvafiq fənlərin tədrisi prosesində istifadə üçün qəbul edilmişdir.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi mündəricat, giriş, üç fəsilədən, o cümlədən 9 paragrafdan, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. İşin ümumi həcmi 149 səhifədir. İşdə 8 cədvəl və 19 Şəkil verilmişdir. İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısında 188 mənbə vardır.

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
İFƏSİL. KİMYA MÜƏSSİSƏLƏRİNİN LOGİSTİKA SİSTEMİNİN TƏŞKİLİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI	11
1.1. Logistika sisteminin iqtisadi mahiyyəti və nəzəri aspektləri.....	11
1.2. Logistika sisteminin iqtisadi – təşkilati problemlərinə metodiki yanaşmalar və onların xüsusiyyətləri.....	31
1.3. Kimya müəssisələrinin logistika sisteminin təşkilində dünya təcrübəsi.....	46
II FƏSİL. AZƏRBAYCANIN KİMYA MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ LOGİSTİKA SİSTEMİNİN TƏŞKİLİ PROSESLƏRİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	60
2.1. Kimya sənayesinin inkişafı mərhələlərinin təhlili.....	60
2.2. Kimya müəssisələrinin material resursları ilə təminatının müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi.....	69
2.3. Kimya müəssisələrində logistika sisteminin təşkilininin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.....	82
III FƏSİL. AZƏRBAYCANIN KİMYA SƏNAYESİ MÜƏSSİSƏLƏRİNİN MATERIAL RESURLARI İLƏ TƏMİNATI SİSTEMİNİN SƏMƏRƏRLİ TƏŞKİLİ İSTİQAMƏTLƏRİ	101
3.1. Logistika sisteminin təşkilininin tənzimlənməsinin qanunvericilik bazasının gücləndirilməsi.....	101
3.2. Kimya müəssisələrinin material resurslarınınin fasiləsiz təminatında mütərəqqi logistika sistemindən istifadə imkanları.....	109
3.3. Azərbaycanda strateji yol xəritələrinin icrası dövründə kimya müəssisələrində istehsalın diversifikasiyasınınin logistika sisteminin genişləndirilməsi yolları.....	121

NƏTİCƏ.....	129
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.....	135

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın girişində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, onun öyrənilmə səviyyəsi, məqsəd və vəzifələri, nəzəri və informasiya bazası, elmi yenilikləri, təcrübi əhəmiyyəti və aprobeasiyası şərh edilmişdir.

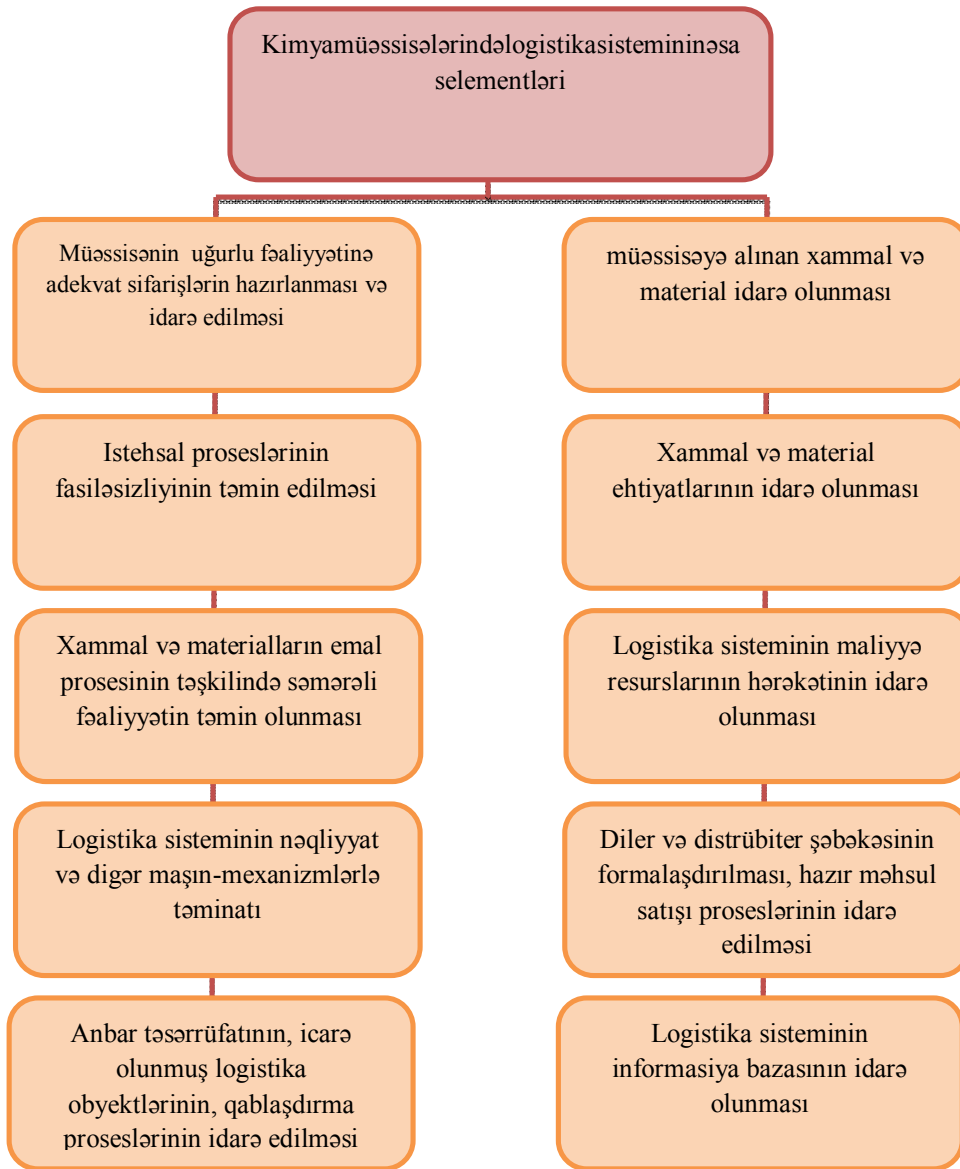
Dissertasiyanın “Kimya müəssisələrinin logistika sisteminin təşkilinin nəzəri-metodoloji əsasları” adlanan birinci fəslində logistika sisteminin iqtisadi mahiyyəti və nəzəri aspektləri, logistika sisteminin iqtisad-təşkilati problemlərinə metodiki yanaşmalar və onların xüsusiyyətləri, həmçinin bu sisteminin təşkilində dünya təcrübəsi ümumiləşdirilmiş və tədqiq olunmuşdur. Logistika bir iqtisadi tədqiqat baxımından əsasən xammal və materialların istehsal müəssisələrinə çatdırılması, xammalların istehsaldaxili proseslərdə emalı həlqələrinə ötürülməsi, hazır məhsulların axınının idarə olunması və istehlakçılara çatdırılması ilə bağlı, həmçinin məhsulların ötürülməsi, saxlanması və emalı ilə bağlı informasiyalar axınının tam proseslərini təhlil edir, öyrənir, prinsip və metodları müəyyənləşdirir. Müəllif hesab edir ki, logistika əsasən material və informasiya axınlarının xammal və materialların yaranma mənbəyindən son istehlak yerlərinə qədər kompleks idarə edilməsi fəaliyyətidir. Hər bir müəssisə öz xərclərinin optimallaşdırmaqda kifayət qədər maraqlıdırlar, amma onların mənbələrini müəyyənləşdirmək, izafi xərclərin səbəblərini araşdırmaq, zərərli fəaliyyət sahələrinin işini təkmilləşdirmək, adekvat tədbirlərin görülməsini təmin etmək heç də asan məsələ deyildir. Bu baxımdan, logistika sistemi həmin problemləri- xammal və materialların, hazır məhsulların axını, hərəkəti, alqısı və satqısı, saxlanması və yerdəyişməsi, ehtiyatların formalaşdırılması və s. proseslərdə kompleks və sistemli şəkildə baxır, araşdırmalar aparır, zərərlərin mənbəyini müəyyənləşdirir, eyni zamanda onların aradan qaldırılması yollarını göstərir və s. zəruri tədbirlərin operativ görülməsini təşkil edir. Müəllif hesab edir ki, logistika sistemi müasir dövrdə kimya və neft-kimya müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin, onların innovasiya aktivliyinin artırılmasında, müasir texnologiyalar əsaslı istehsal sahələrinin yaradılmasında və yüksək məhsuldarlığa malik qurğuların istismara verilməsində, yüksək nəticələr əldə edilməsində çoxfunksiyalı rola malik bir təsərrüfat sistemi kimi qiymətləndirilə bilər.

Logistika sisteminin iqtisadi mahiyyəti və nəzəri aspektləri üzrə dünya alimlərinin və tədqiqatçıların yanaşmaları və mülahizələrinə rəğmən, müəllif hesab edir ki, logistikanın nəzəri baxımdan mahiyyətini bu cür ümumiləşdirmək olar: “Logistika hər hansı bir konkret fəaliyyət sahəsinin materiallara, istehsal proseslərinin təşkilinə zəruri olan resursların proqnozlaşdırılması, onların hərəkətinə nəzarətin təmin olunması, bu proseslərin informasiya bazasının formaslaşdırılması problemlərini araşdıran və ümumiləşdirən elm sahəsidir”. Bununla yanaşı, logistika sistemi müəssisənin təsərrüfat və kommertiya fəaliyyətinin material, informasiya və maliyyə axınlarının təşkili, nəzarət və idarə edilməsi üzrə təsərrüfat mexanizmidir. Logistika sisteminin əsas konseptual prinsipləri – informasiya təminatı, marketing yanaşması və inteqral fəaliyyətin təşkili ciddi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır (bax: Şək. 2.).

Şək.2. Kimya müəssisələrində logistika sisteminin iqtisadi-təşkilati və təsərrüfat mexanizmi kimi formalaşmasında baza konsepsiyalarının təklif edilən sxemi (müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

Kimya müəssisələrində logistika sisteminin metodoloji baxımdan optimal təşkili və məhsuldar fəaliyyətinin təmin edilməsi üzrə əsas elementlər Şək.3-də öz əksini tapmışdır. Kimya müəssisələrində logistika sisteminin əsas elementlərinin praktiki fəaliyyət prosesləri ardıcıl olaraq həmin elementlərin fəaliyyətindən maksimum məhsuldar və səmərəli nəticələrin təmin edilməsi istiqamətində təşkil olunmalıdır.

Şəkil 2. Kimya müəssisələrində logistika sisteminin əsas elementlərinin təxmini sxemi (müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

Kimya müəssisələrində xammal və material resurslarının tədarükü prosesinin təşkilinin mərhələlər üzrə logistika axınının optimal hazırlanması, həyata keçirilməsi və idarə olunmasında vacib şərtlərdəndir.

Şəkil 3-də material resurslarının tədarükü prosesinin təşkilinin mərhələləri üzrə logistika axınının hərəkət sxemi verilmişdir.

Göründüyü kimi material resurslarının tədarükü prosesinin təşkilinin mərhələləri üzrə logistika axınının hərəkətinin sistemli və ardıcıl baxılması vacib şərtlərdəndir. Hər bir mərhələ üzrə logistika sisteminin səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün konkret işlərin görülməsi, vəzifələrin yerinə yetirilməsi, tədbirlərin həyata keçirilməsi, maliyyə əməliyyatlarının aparılması lazım gəlir.

Şəkil 3. Material resurslarının tədarükü prosesinin təşkilinin mərhələləri üzrə logistika axınının hərəkət sxemi (müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

Dünya təcrübəsində özünü doğrultmuş və geniş tətbiq olunan logistik strategiyalardan bir qrupunun məzmunu və mahiyyəti barədə materiallar cədvəl 1.-də verilmişdir.

Cədvəl 1.

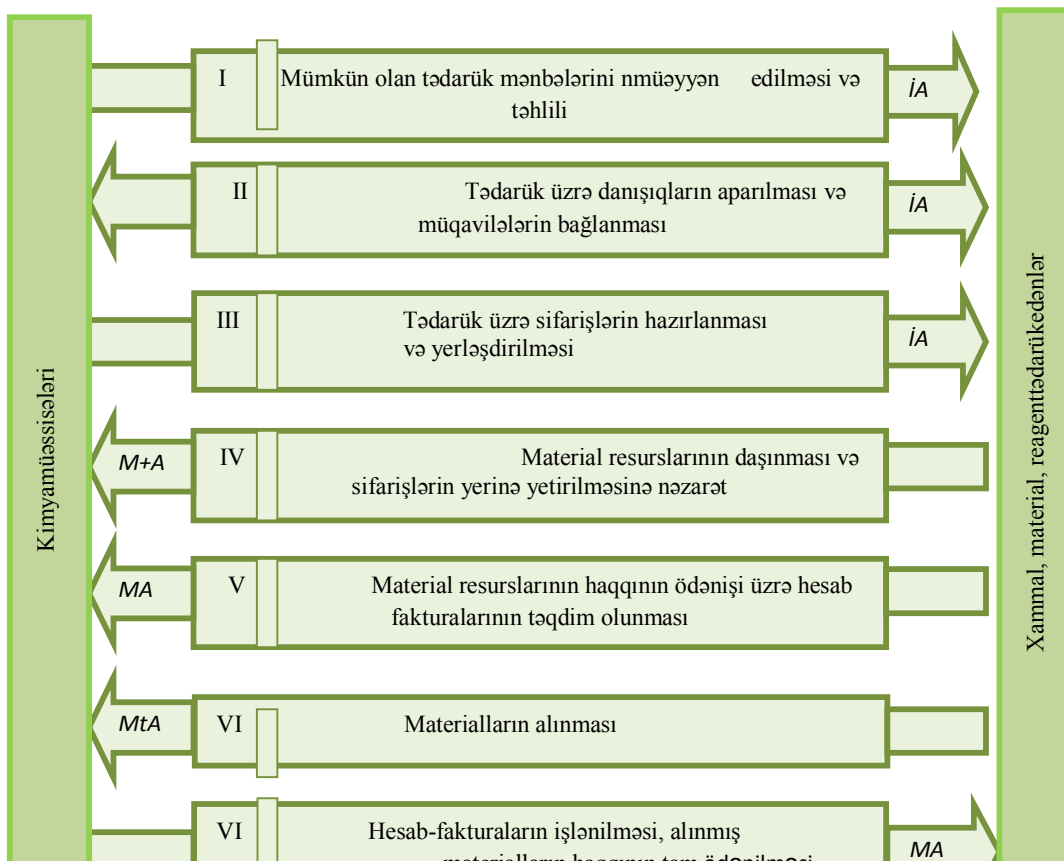
Dünya təcrübəsində daha çox tətbiq olunan mikrologistikstrategiyaların və konsepsiyalarının bir qrupunun məzmunu və mahiyyəti

	Mikrologistik strategiyalar və konsepsiyalar	Onların mahiyyəti
01.	“Dəqiq vaxtında” – “just-in-time”, “JIT”	<ul style="list-style-type: none"> – Bu sistem (KANBAN) 1972-ci ildə “ToyotaMotors” korporasiyası tərəfindən mikrologistik sistem kimi tətbiq edilmişdir və bunun hazırlanmasına 10 ilə vaxt sərf olunmuşdur; – Bu sistemin mahiyyəti material və resursları üzrə ehtiyatların səviyyəsini mövcud məhsul partiyasının istehsalına lazım olan həddə qədər minimumlaşdırmaqdan ibarətdir; – Logistik sistemdə informasiyaların ötürülməsi “kanban” plastik paketlərində həyata keçirilir.
02.	“Materiallara tələbatın planlaşdırılması” – “material requirementsplanning”, “MRP”	<ul style="list-style-type: none"> – Bu sistemin mahiyyəti istənilən vaxtda xammal və materiallara olan tələbatın ödənilməsinə zəmanətin verilməsindən ibarətdir; – Sistem məhsul ehtiyatlarının kompyuterləşdirilmiş idarə etməsidir.
03.	“Optimallaşdırılmış istehsal texnologiyası” – “optimizedproductiontechnolog y”, “OPT”	– Bu sistemin mahiyyəti istehsal texnologiyasının optimal tətbiqi və xammal resurslarından maksimum səmərəli istifadə ilə bağlıdır.
04.	“Resursların bölüşdürülməsininplanlaşdırılması” – “distributionrequirementsplanning”, “DRP”	<ul style="list-style-type: none"> – Əsas mahiyyəti resursların bölüşdürülməsi sisteminin formalaşdırılması və balanslaşdırılması ilə bağlıdır; – Bu sistem resursların, həmçinin hazır məhsulların son təyinat məntəqəsinə qədər olan proseslərdə bölüşdürülməsini planlaşdırır.
05.	“Müəssisənin resurslarının planlaşdırılması” – “enterpriseresourceplanning”, “ERP”	– Bu mikrologistik sistemin əsas mahiyyəti müəssisənin sərəncamında olan resursların və xammal axınlarının planlı şəkildə baxılması və idarə olunmasından ibarətdir.

06.	“İstehsal proqramı” – “masterproductionchedule”, “MPS”	– Bu sistemin əsas funksiyası və mahiyyəti istehsal qrafikinin hazır məhsulun satışının planlaşdırılan müddətə uyğun və ya həmin ərəfədə optimallaşdırılmasınınəzərədə tutur.
-----	--	---

07.	“Resurslara tələbatın planlaşdırılması” – “leanproduction”, “LP”	– Bu mikrologistik konsepsiyanın əsas mahiyyəti resurslara tələbatın planlaşdırılmasısistemlərindən ibarət olan elementləri özündə birləşdirməkdən ibarətdir; – “LP” mikrologistik konsepsiyası özündə yüksək keyfiyyət, məhsul partiyasının kiçik ölçülərdə təşkili, ehtiyatların minimum səviyyəsi, heyətin peşəkarlığı vəçevikistehla texnologiyaları üzrə komponentləri birləşdirir.
08.	“Satışı nöqtəsi” – “Re-order point”, “ROP”	– Bu mikrologistik konsepsiyanın başlıca mahiyyəti ehtiyatların idarə olunması və bu proseslərə nəzarətin təşkili üçün optimal sifariş nöqtəsinin əsaslanmaqdan ibarətdir.
09.	“Ehtiyatların vasilsiz bərpa edilməsi” – “continuousreplenishment”, “CR”	– Bu logistik strategiyanın əsas məzmunu istehsal sahələrində xammal resursları üzrə ehtiyatların bərpa olunması üçün sifariş paketlərinə olan tələbatın aradan qaldırılması zərurəti ilə bağlıdır.
10.	“Ehtiyatların avtomatik bərpa edilməsi” – “automaticreplenishment”, “AR”	– Strategiyanın əsas məqsədi məhsul göndərənləri malların xüsusiyyətləri və digər vacib qərarların verilməsi üçün mühüm qaydalar toplusu ilə təmin etməkdir və s.

Qeyd: Cədvəl 1.müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Bu konsepsiyalar içərisində dünya təsərrüfat sistemində ən geniş yayılmış mikrologistik konsepsiya kimi JIT (just-in-time) “dəqiq vaxtında” konsepsiyası hesab edilir. Bu sistem ilk dəfə yapon istehsalçıları tərəfindən təklif edilmiş və verdiyi iqtisadi səmərə baxımından özünü ABŞ-da təsdiq etmişdir. Daha doğrusu, bu konsepsiyanın meydana gəlməsi Yaponiyanın “ToyotaMotors” və digər avtomobil şirkətlərinin KANBAN mikrologistik sisteminin geniş tətbiq edilməyə başladığıötən əsrin 50-ci illərinə təsadüf edir. Bir qədər sonra, KANBAN mikrologistik sistemindən avtomobil sənayesində istifadə etməyə cəhd edən amerikalılar da onu “dəqiq vaxtında” konsepsiyası adlandırmışlar. Qeyd etmək lazımdır ki, dünyanın müxtəlif ölkələrində özünü doğrultmuş logistik sistemlərinin, o cümlədən mikrologistik modellərin birbaşa ölkəmizin kimya müəssisələrində transferinin heç də səmərəli olması qənaətində deyilik. Müəllif hesab edir ki, ölkəmizin geosiyasi, geostrateji və geoiqtisadi maraqları və mövqeyi nəzərə alınmaqla, həmçinin ölkəmizin nəqliyyat-logistika potensialının regional və beynəlxalq nəqliyyat-logistika marşrutlarında manevrlik imkanları əsas götürülməklə, həmçinin kimya və neftkimyamüəssisələrimizin strateji hədəflərinə adekvat olan logistik modellərin tətbiqini və logistika sisteminin formalaşdırılmasını, yaradılmasını daha məqsədəuyğun hesab edirik. Dünya təcrübəsindən çıxış edərək müəllif hesab edir ki, tədqiq edilən sənaye sahəsində logistikanın səmərəli təşkili və idarə edilməsi üçün konkret tətbiq modelləri kimi:

- Sinqapurda xüsusi iqtisadi zonada-Curonq adasında fəaliyyət göstərən kimya logistika mərkəzlərinin;
- Çinin kimya sənayesində fəaliyyət göstərən logistika mərkəzlərinin;
- uzun müddət vahid texnologiya və sistem əsasında birlikdə fəaliyyət göstərən Rusiyanın kimya müəssisələrinin logistikasının təşkili ilə bağlı təcrübələrinin ölkəmizin kimya müəssisəsində tətbiqi yüksək sinerji effekti verə bilər.

Dissertasiyanın “Azərbaycanın kimya müəssisələrində logistika sisteminin təşkili proseslərinin təhlili və qiymətləndirilməsi” adlanan ikinci fəslində kimya sənayesinin inkişafı mərhələləri təhlil olunmuş, kimya müəssisələrinin material resursları ilə təminatının müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi aparılmış və kimya müəssisələrində logistika sisteminin təşkilinin səmərəliliyi obyektiv reallıqlardan çıxış etməklə baxılmış və qiymətləndirilmişdir.

Ölkəmizin kimya sənayesi milli iqtisadiyyatımızın neft sənayesi ilə paralel olaraq davamlı inkişaf edən güclü potensiala malik emal sənayesi sahələrindəndir. Neft-kimya kompleksinin sürətli inkişaf mərhələlərindən biri, 1970-1980-ci illər olmuşdur. Belə ki, ölkədə bu kompleksin geniş və hərtərəfli inkişafına diqqət və qayğı göstərən ümummillii liderimiz Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Sumqayıt sənaye-iqtisadi kompleksinin potensialının artırılması üçün tarixi işlər görülmüşdür.

Kimya müəssisələrinin material resursları ilə təminatının müasir vəziyyətini qiymətləndirərkən qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə Sumqayıtda yerləşən iri kimya və neftkimyaqurğularından səmərəli istifadə olunması istiqamətində bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. Məsələn, məhsul çıxımını artırmaq və keyfiyyət göstəricilərini daha da yaxşılaşdırmaq məqsədilə Bakı Neftayırma zavodunun yan məhsulları olan quru qazların “EP-300” kompleksinə nəqli üçün 60 kilometr uzunluğunda xüsusi boru

xəttləriçəkilməmişdir. Hazırda həmin xəttlə istehsalat quru qazla təmin olunur. Bu əslində bir logistika elementi və mexanizmi kimi də diqqətçəkəndir, amma, burada da kompleks yanaşmadan söhbət getmir, sadəcə bu iri qurğunun əsas xammala olan tələbatının yaxşılaşdırılmasında konkret olaraq atılan təqdirəlayiq bir addımdır.

Dünya təcrübəsində kimya müəssisələrinin fasiləsiz və səmərəli fəaliyyətində logistika sisteminin kompleks inkişaf etdirilməsi vacib şərtlərdən hesab olunur. Amma, təəssüf ki, ölkəmizin kimya müəssisələrində logistika sisteminin geniş tətbiqinə, bu sahənin balanslaşdırılmış şəkildə inkişafına nail olunmamışdır. Bunu aşağıdakılarla izah etmək olar:

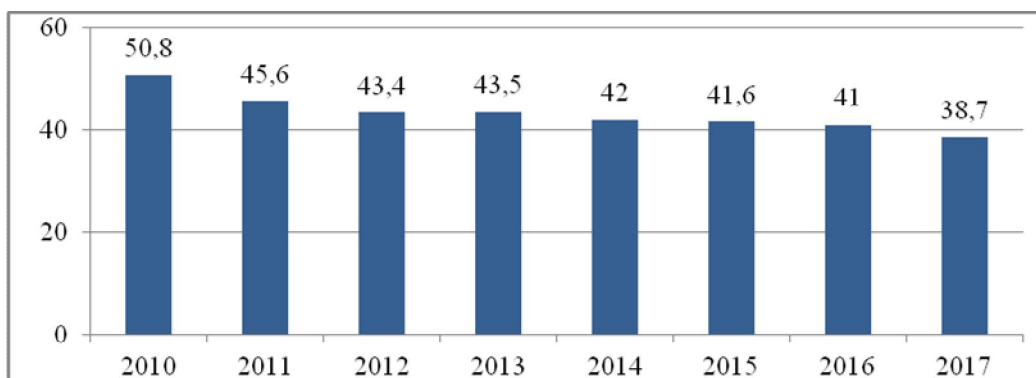
- mövcud kimya müəssisələri və təşkilatları istifadə etdikləri xammal axınlarının şəffafliq və hesabatlılıq çərçivəsində hərəkətinə maraqlı deyillər;

- kimya müəssisələrinin satdıqları mal və məhsulların qiymətləri, real həcmi və s. kommersiya xarakterli məlumatların şəffafliğı kifayət qədər deyildir;

- kimya müəssisələri innovativ iqtisadiyyatın tələblərinə uyğun hələlik təkmilləşdirilmiş və real mexanizmlərə əsaslanmış iş təcrübəsinə malik deyillər və s.

Lakin ölkədə aparılan uğurlu sənayeləşdirmə siyasəti və ona uyğun yeni innovasiya infrastrukturlarının yaradılması kontekstində artıq Sumqayıt Kimya Sənayesi Parkında müasir tələblərə cavab verən logistika sisteminin yaradılması üzrə hazırlıq işləri başa çatdırılmış və yaxın perspektivdə belə bir sistemin formalaşdırılması gözlənilir.

Məlumdur ki, kimya sənayesinin təkrarolunmaz xammal bazası neft-qaz məhsullarıdır. Onların hasilatı haqqında məlumatlar aşağıdakı diaqramlarda əks etdirilmişdir. Dioqram 5 və 6-da Azərbaycanda neft və təbii qaz hasilatının 2010-2017-ci illərdə dinamikası verilmişdir.

Diaqram 5. Azərbaycanda neft hasilatının 2010-2017-ci illərdə dinamikası, mln. ton.

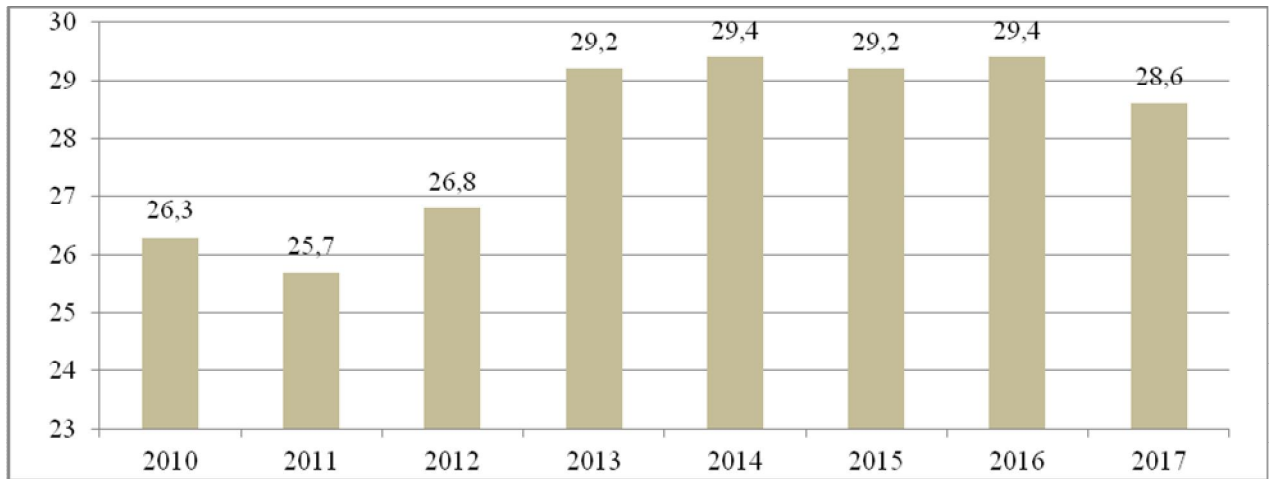

Diagram . 6. Azərbaycanda təbii qaz hasilatının 2010-2017-ci illərdə dinamikası, mrd. kub. m.

Şək. 5 və Şək. 6.-ya nəzər salsaq görərik ki, 2010-2017-ci illər ərzində neft və qaz hasilatı əhəmiyyətli səviyyədə artım nümayiş etdirmir, əksinə 2010-cu ilə nisbətən neft hasilatı azalmışdır, qaz hasilatı isə nisbətən artmışdır, amma 2017-ci ildə qaz hasilatı 2016-cı ilə nisbətən azalmışdır. Şübhəsiz, bütün bunlar mədənçixarma və emal sənayesinin işinə də, xammal təminatına mənfi təsirsiz ötürməmişdir. Belə ki, son illərdə ölkəmizdə sənaye məhsulunun həcmində azalma hiss olunmaqdadır və bunlar Cədvəl 2.-dən də görünür.

Cədvəl 2.

**Azərbaycan Respublikasında sənaye məhsulunun (işlərin, xidmətlərin) həcmi
(carı qiymətlərlə)**

	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016	
	mln. man	%-lə	mln. man	%-lə	mln. man	%-lə	mln. man	%-lə	mln. man	%-lə	mln. man	%-lə	mln. man	%-lə
Bütün sənaye	27978,2	100	35026,9	100	34565,0	100	33898,1	100	32110	100	26369	100	32300	100
o cümlədən:														
mədən çixarma sənayesi	20862,5	74,6	26894,3	76,8	25607,2	74,1	24655,3	72,7	21980,9	68,5	16362	62,1	21192	69,8
Emal sənayesi	5735,7	20,5	6392,4	18,3	7031,8	20,3	7243,8	21,4	8071,6	25,1	7880,4	29,9	8899,4	22,9
ondan:														
neft məhsullarının istehsalı	2160,6	7,7	2483,8	7,1	2376,0	6,9	2434,2	7,2	2852,7	8,9	2473,6	9,4	2472,8	8,1
kimya sənayesi	120,3	0,4	189,0	0,5	180,6	0,5	200,3	0,6	247,2	0,77	353,2	1,4	374,2	1,2
rezin və plastmass məmulatların istehsalı	43,3	0,2	78,9	0,2	71,6	0,2	74,0	0,2	69	0,21	94,2	0,36	182	0,6

Qeyd: Cədvəl 2. ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən

hazırlanmışdır. <http://www.stat.gov.az>.

Cədvəl 2.-dən belə bir nəticə çıxartmaq olar ki, neft hasilatının artım dinamikasının yüksək olmaması, həmçinin neft və qaz emalının geniş şəbəkəsinin yaradılması məqsədi ilə emala ayrılan neft və qaz məhsullarının həcmnin artırılmasında son illərdə əhəmiyyətli dəyişikliyin baş verməməsi kimya və neftkimya məhsullarının istehsalı üçün xammal bazasının genişləndirilməsinə tələb olunan səviyyədə imkan verməmişdir. Buna görə də, kimya sənayesi, həmçinin rezin və plastmas məmulatlarının istehsalının payının emal sənayesinin ümumi payında artımı olsa da, mövcud potensialdan daha səmərəli istifadəsinə nail olunmamışdır. Cədvəl 3-də 2015-2016-cı illər ərzində SOCAR-ın neft emalı müəssisələrində neftin emalı və neft məhsullarının istehsal göstəriciləri, o cümlədən kimya üçün benzin fraksiyası və təmizlənmiş quru qazların istehsalı göstəriciləri verilmişdir.

Cədvəl 3.

2015-2016-cı illərdə SOCAR-ın neft emalı müəssisələrində neftin emalı və neft məhsullarının istehsal göstəriciləri (min ton)

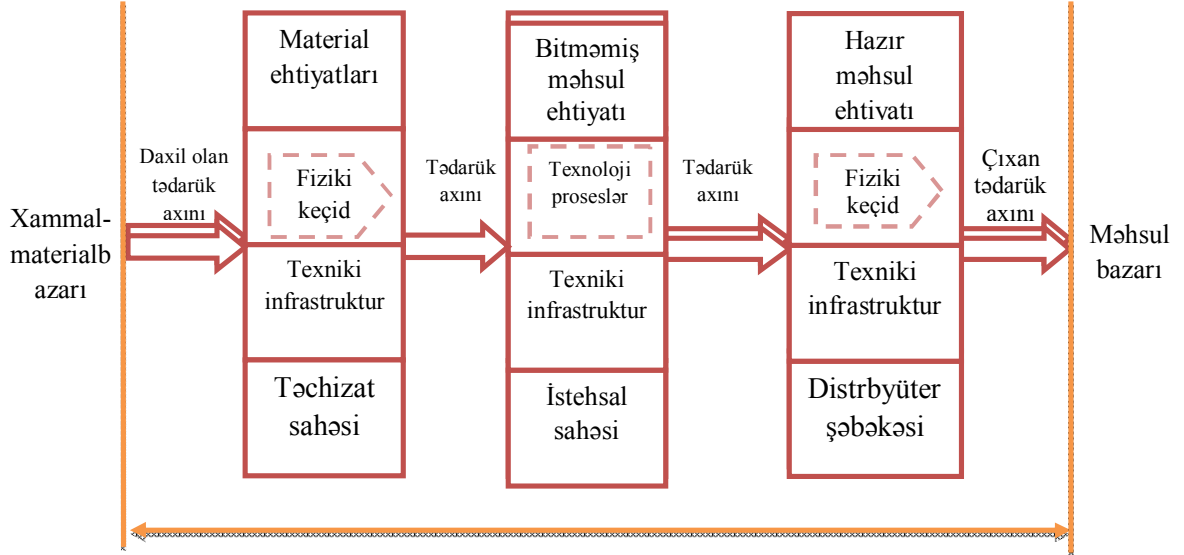
	2015-ci il			2016		
	Proqnoz	Fakt	%	Proqnoz	Fakt	%
Neftemalı-cəmi	6551,8	6478,9	98,9	6069,9	6009,4	99
Benzinlər- cəmi	1576,5	1419,2	90,0	1495,0	1313,1	87,8
o c. avtomobilbenzinləri	1305,0	1223,9	93,8	1320,0	1139,6	86,3
<i>kimyaüçünbenzinfraksiyası</i>	<i>271,5</i>	<i>195,3</i>	<i>71,9</i>	<i>175,0</i>	<i>173,6</i>	<i>99,2</i>
Reaktivmühərrikyanacağı	641,6	688,3	107,3	601,9	627,3	104,2
Dizelyanacağı	2189,7	2053,4	93,8	2011,8	1881,9	93,5
Açıqrəngliməhsullar	4407,8	4160,9	94,4	4108,7	3822,4	93
Mayeqazlar, cəmi	261,2	157,6	60,3	218,3	185,6	85
<i>Təmizlənmişquruqaz</i>	<i>74,0</i>	<i>64,9</i>	<i>87,7</i>	<i>64</i>	<i>59,3</i>	<i>92,7</i>
Mühərrikyanacağı DT	303,7	63,6	20,9	293,3	68,4	23,3
Sürtgüyağları	61,3	24,6	40,1	54,3	9,8	18
Sobamazutu	403,6	313,0	77,6	371,6	398,6	107,3
Neftbitumu	297,5	171,8	57,7	200,3	179,1	89,4
Neftkoxsu	216,2	254,8	117,9	211,2	206,6	97,8
Vakuumpqazoyl	0,0	689,4		0,0	365,0	
Emaldərinliyi, %	89,9	91,4	101,7	90	89,5	99,4

Mənbə: SOCAR-ın 2016-cı il üçün illik hesabatı, s.28. <http://www.socar.az>.

Cədvəl 3-dən görüldüyü kimi 2015-2016-cı illərdə kimya və neftkimya müəssisələrinin əsas xammalı olan kimya üçün benzin fraksiyasının istehsalı üzrə proqnoz göstəriciləri yerinə yetirilməmişdir. 2015-ci ildə cəmi 195,3 min ton kimya üçün benzin fraksiyası istehsal edildiyi halda, bu göstərici 2016-cı ildə azalaraq 173,6 min ton olmuşdur. Digər mühüm kimya və neftkimya xammalları kimi təmizlənmiş quru qazın istehsalı 2015-ci ildə 64,9 min ton, 2016-cı ildə isə 59,3 min ton olmuşdur. Əgər, hazırda ölkənin əsas kimya və neftkimya müəssisəsi olan “Etilen- polietilen” zavodunun bu kimi xammal

resurslarına tələbatı baxımından yanaşsaq, istehsal olunan kimya üçün benzin fraksiyası və təmizlənmiş quru qazın hamısını bu zavodun emal qurğularına yönəldilsə belə, istehsal gücünün 50 %-dək olan həcmi təmin etmək mümkündür.

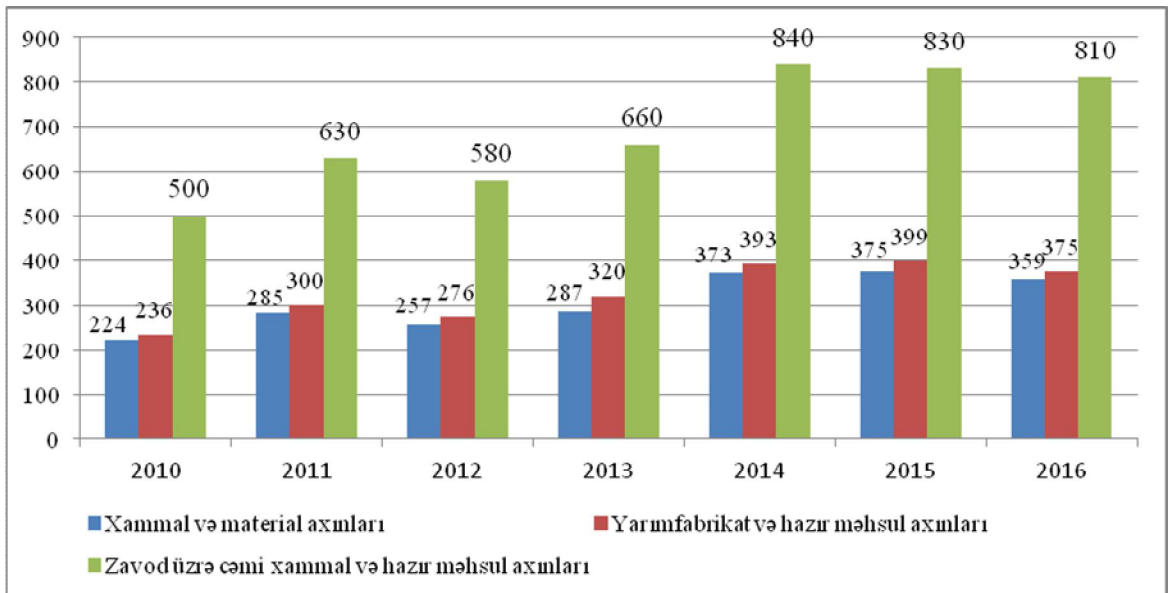
Kimya müəssisələrində real logistika prosesinin təşkilinin metodoloji prinsipləri sxem 1-də verilmişdir.

Sxem 1. Kimya müəssisələrində real logistika prosesinin təşkilinin prinsiplərini
(müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

Kimya müəssisələrində real logistika prosesinin təşkilində xammal və material bazarından başlamış məhsul bazarına kimi olan tsikildə həyata keçirilən logistik əməliyyatların məcmusu yer almışdır. Bu proseslərdə xammal və material məcmusundan ibarət tədarük axınının maksimum səmərəli təşkili, material ehtiyatlarının formalaşdırılması, istehsal və emal proseslərinin xammal və materiallara olan tələbatının balanslaşdırılması, təchizatının səmərəli təşkili, nəhayət çıxan tədarük axınının məhsul bazarlarında uğurlu hərəkətinə və müəssisəyə gəlir gətirməsinə kompleks və sistemli baxılması vacib şərtlərdəndir.

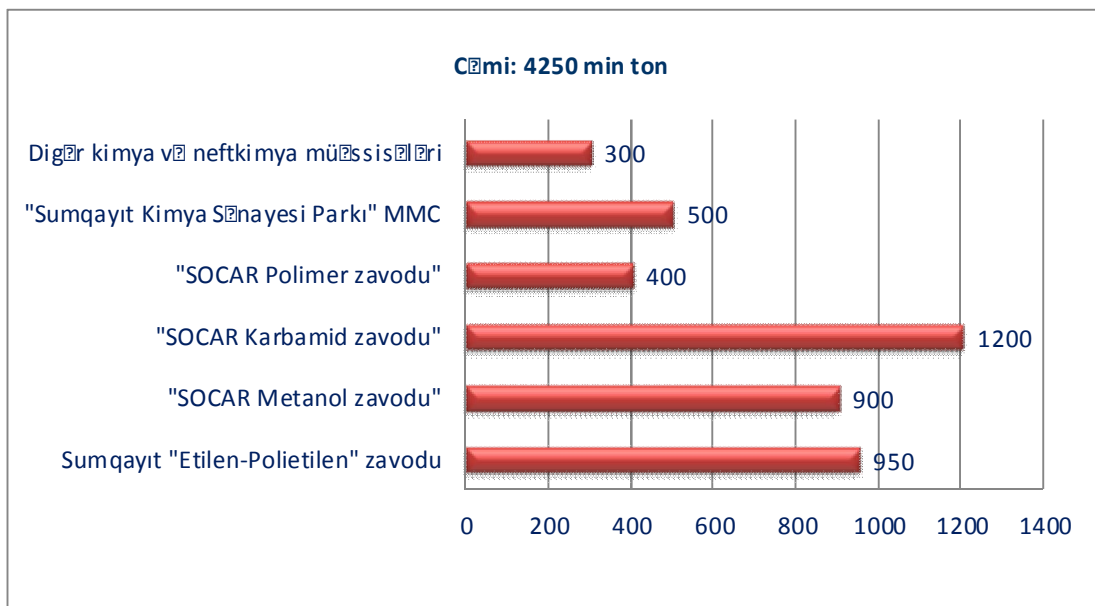
Diagram 6-daisə Sumqayıt “Etilen - Polietilen” zavodunda orta illik xammal və hazır məhsul axımlarının 2010-2015-ci illərdə hərəkət dinamikasını əks etdirmişdir.

Diqram 6. 2010-2016-ci illərdə Sumqayıt “Etilen - Polietilen” zavodunda xammal və hazır məhsul axınlarının orta illik hərəkətinin sxemi, min ton.

Şək. 8-i təhlil etsək, qeyd etmək mümkündür ki, Sumqayıt “Etilen - Polietilen” zavodunda xammal və hazır məhsul axınlarının orta illik hərəkəti son iki ildə əvvəlki illərə nisbətən artmışdır və orta illik 820-830 min ton təşkil edir.

Ümumilikdə, 2020-ci ilə ölkəmizin kimya və neftkimya müəssisələrində əsas xammal və hazır məhsul axınlarının logistika sisteminin təşkilinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi kontekstində diqram 7-dəki kimi proqnozlaşdırmaq mümkündür.

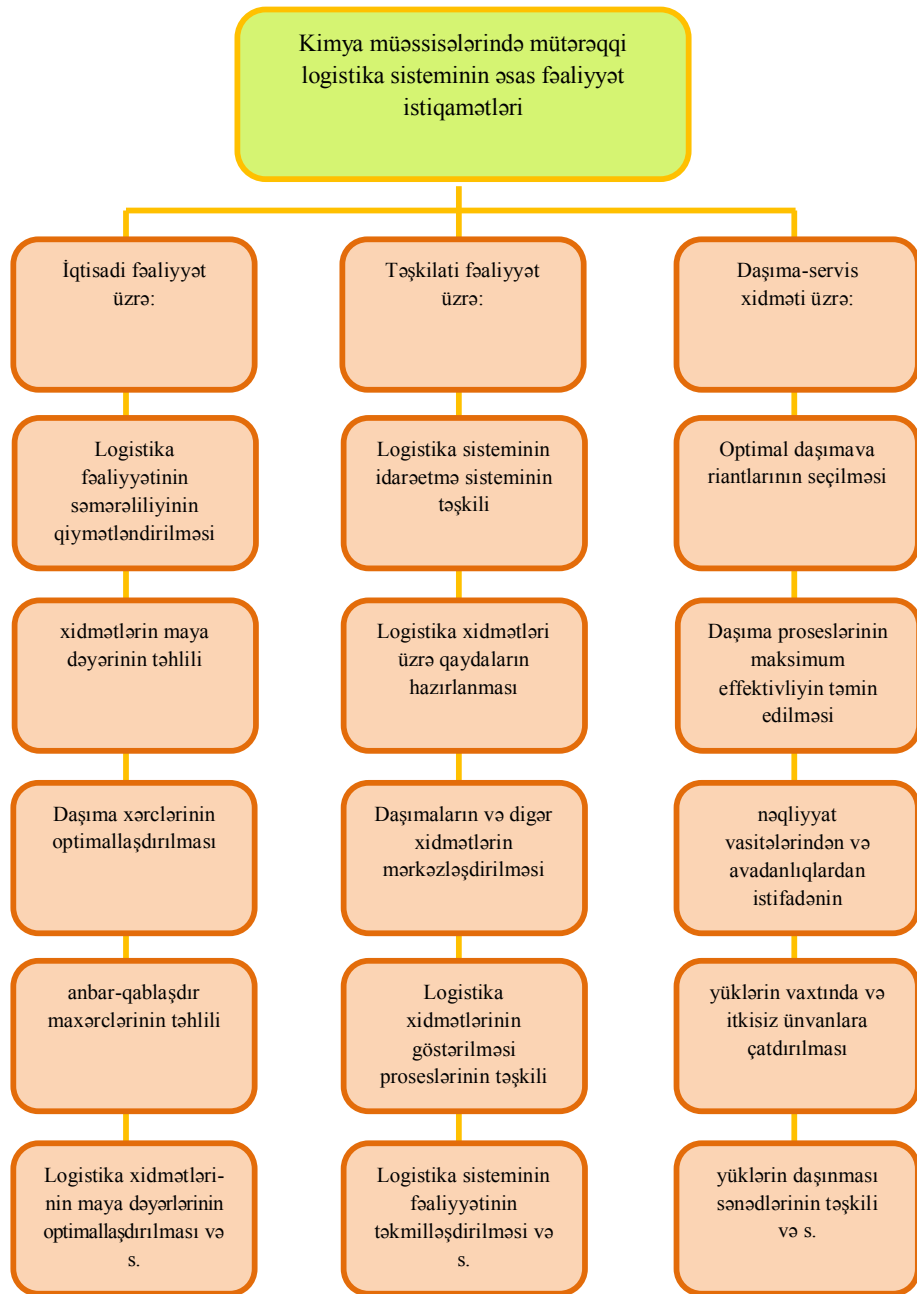

Diqram 7. Azərbaycanın kimya və neftkimya müəssisələrinin əsas xammal və hazır məhsul axınlarının logistika sisteminin təşkilinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi kontekstində 2020-ci il üçün proqnoz – sxemi.

4-cü diqramda verilmiş proqnoz göstəricilərindən bu qənaətə gəlmək olar ki, ölkəmizin kimya və

neftkimya müəssisələrində logistika sisteminin təşkilinin səmərəliliyi potensialı və istifadə olunmamış imkanları kifayət qədər böyükdür. Yaxın perspektivdə ölkəmizdə neft və qaz resurslarının emal perspektivlərinin artması ilə yanaşı, bu mühüm xammal resurslarından səmərəli istifadənin təşkili xeyli aktuallaşacaqdır. Müəllif hesab edir ki, kimya və neftkimya sektoru uzunmüddətli dövr üçün ölkəmizin iqtisadiyyatında qeyri-neft sektoru kimi əhəmiyyətli rol oynamaq imkanına malikdir və bu baxımdan kimya və neftkimya sənayesi müəssisələrinin əsas xammallar və materiallarla sabit və fasiləsiz təminatının təşkili strateji əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan, kimya və neftkimya müəssisələrində logistika sisteminin təşkilinin yaxın və uzaq perspektivlər və strateji hədəflər əsas götürülməklə proqnozlaşdırılması və modelləşdirilməsi vacib məsələlərdəndir.

Dissertasiyanın “Azərbaycanın kimya sənayesi müəssisələrinin material resursları ilə təminatı sisteminin səmərəli təşkili istiqamətləri” adlanan üçüncü fəslində logistika sisteminin təşkilinin tənzimlənməsinin qanunvericilik bazasının gücləndirilməsi, kimya müəssisələrinin material resurslarının fasiləsiz təminatında mütərəqqi logistika sistemindən istifadə imkanları araşdırılmış və Azərbaycanda strateji yol xəritələrinin icrası dövründə kimya müəssisələrində istehsalın diversifikasiyasının logistika sisteminin genişləndirilməsi yolları müəyyən edilmiş və həmin istiqamətlər üzrə əməli və metodoloji xarakterli tövsiyələr verilmişdir. Kimya məşullarının və xammal axınlarının maksimum səmərəli və az məsrəflərlə fəaliyyət zənciri üzrə irəliləməsi, istifadəsi, emalı, hazır məşulların satışı və s. logistik əməliyyatların səmərəli təşkili qanunvericilik aktlarının, normativ və qaydaların adekvatlığından da kifayət qədər asılıdır. Bu məqsədlə ölkəmizdə “Nəqliyyat haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu 11 iyun 1999-cu ildə qəbul olunmuşdur. Bu qanun vasitəsi ilə daşıma və yükdaşıma şərtləri, nəqliyyat vasitələrindən istifadə məsələləri, nəqliyyat sahəsində mülkiyyət münasibətləri, dövlət tənzimlənməsi məsələləri, nəqliyyat sektorunda fəaliyyətin əsasları, nəqliyyat-ekspedisiya xidmətləri tənzimlənir. Ölkəmiz güclü hava, dəmir yolu və dəniz nəqliyyatı infrastrukturuna və potensialına malikdir. Regional və dünya səviyyəli prizmadan baxsaq, Azərbaycandan Türkiyəyə, oradan isə Avropaya uzanan neft və qaz nəqli marşrutları, digər kommunikasiyalar ölkəmiznin güclü logistik sistemə malik olmaq imkanlarından xəbər verir. Lakin logistika sisteminin digər elementlərinin həyata keçirilməsinin hüquqi bazası yoxdur, odur ki, ölkəmizdə logistika haqqında qanunu qəbul edilməsi həlli vacib olan məsələlərdəndir. Kimya müəssisələrinin mütərəqqi logistika sisteminin əsas fəaliyyət istiqamətləri müəyyən edilərək sxem şəklində hazırlanmışdır. Kimya müəssisələrində mütərəqqi logistika sisteminin əsas fəaliyyət istiqamətləri Şək. 10-da göstərilmişdir.

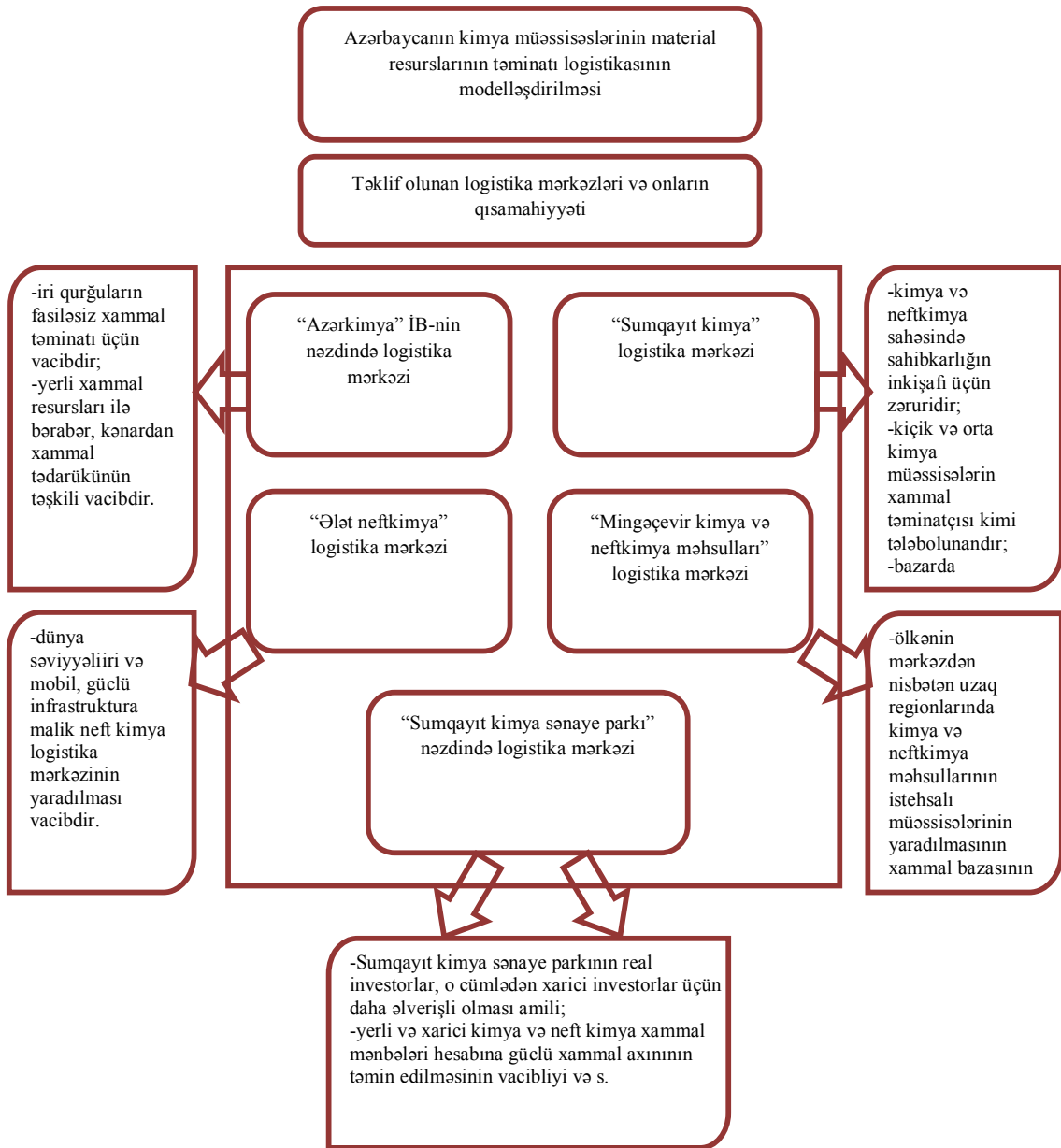

Şək.10. Kimya müəssisələrində mütərəqqi logistika sisteminin əsas fəaliyyət istiqamətləri(müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

Kimya müəssisələrinin material resurslarının fasiləsiz təminatında mütərəqqi logistika sistemlərinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi imkanları hər bir müəssisənin potensialına adekvat olaraq öyrənilməli və nəzərə alınmalıdır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində kimya müəssisəsinin rəqabət qabiliyyətliliyinin gücləndirilməsi və müəssisənin istifadə olunmayan ehtiyatlarının aşkarlanaraq istehsal və kommersiya dövriyyəsinə cəlb olunması vacib şərtlərdəndir.

2001-ci ildən başlayaraq bir-birinin ardınca ölkə prezidenti tərəfindən kimya və neft kimya sənayesinin idarəetmə strukturunun təkmilləşdirilməsi, yeni idarəetmə formalarının tətbiqi istiqamətində bir sıra sərəncamlar imzalanmışdır. Onların uğurlu icrası nəticəsində Azərkimya İB-i SOCAR-ın tabeliyinə

verilmiş və nəticədə kimya müəssisələrinin xammal təchizatının daha az xərcə təminatına imkan yaranmışdır. Sumqayıt kimya sənaye parkının yaradılması EP-300 qurğusunun yenidən bərpası, Polimer 120-nin tikilişi, Metanol zavodunun, Azot gübrəsi zavodunun tikilişi, Qaradağ rayonunda yeni Neft emalı və neft kimya kompleksinin layihələndirilməsi, köhnə zavodların ləğv edilməsi həyata keçirilmişdir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq kimya müəssisələrinin logistikan sisteminin səmərəli təşkili və idarə edilməsi iqtisamətində dünya təcrübəsindən uzun illər geniş istifadə edilən, lakin tədqiq edilən sahədə öz əksini tapmayan ehtiyat imkanları mövcuddur. Onlardan səmərəli istifadə etmək üçün logistika sisteminin mövcud idarəetmə mexanizmi əsaslı şəkildə təkmilləşdirilməlidir. Bu məqsədlə tədqiq edilən sahənin perspektiv inkişafı baxımından aşağıdakı modellər təklif edilmişdir.

Şəkil 5. Azərbaycanın kimya müəssisələrinin material resurslarının təminatı logistikasının modelləşdirilməsi (müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

Şəkil 5-də təklif olunan Azərbaycanın kimya müəssisələrinin material resurslarının təminatı logistikasının modelləşdirilməsi istiqamətləri əsas etibarlı ilə obyektiv reallıqdan, praktiki imkanlardan,

mövcud potensiallardan çıxış etməklə baxılmışdır. Logistika mərkəzləri və ya terminallarının formalaşdırılması, yaradılması və inkişaf etdirilməsi təklif olunan ərazilər və subyektlər əslində kimya və neftkimya sənayesinin ənənəvi inkişaf proseslərinin mərkəzləri olmuşlar və hazırda da bu sahədəki potensiallar həmin ərazilərdə toplanmışdır.

Tədqiqat zamanı aparılan araşdırmalar aşağıdakı nəticə və təkliflər hazırlanmışdır:

Tədqiqat nəticəsində elmi və praktiki əhəmiyyət kəsb edən aşağıdakı nəticələr, təklif və tövsiyələr formalaşdırılmışdır:

- logistika təchizat zəncirinin mühüm elementi kimi müəssisənin xammal, material, maliyyə və informasiya hərəkətinin səmərəli təşkilini təmin edən, logistik əməliyyatlara çəkilən xərclərin azaldılması hesabına müəssisənin ümumi maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin gəlirlə başa vurmasını təmin edən fəaliyyət mexanizmidir;

- logistika sistemi kimya və neft-kimya müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin, innovasiya aktivliyinin artırılmasında, müasir texnologiyalar əsaslı istehsal sahələrinin yaradılmasında və yüksək məhsuldarlığa nail olunmasında və səmərəliliyinin təmin edilməsində əsaslı təsirə malik bir təsərrüfat sistemi kimi qiymətləndirilə bilər;

- mövcud kimya və neft-kimya qurğularının layihə güclərindən maksimum səviyyədə istifadə olunması üçün mütərəqqi logistika sistemlərinin yaradılması;

- kimya müəssisələrinin əsas xammal istehsalçı-müəssisələri ilə sıx təsərrüfat-kooperasiya və əməkdaşlıq əlaqələrinin yaradılması və müəssisələrdə logistika fəaliyyətinin sistemləri və altsistemlərinin optimal logistik mexanizmlərinin səmərəli təşkil olunması;

- kimya müəssisələrində logistika sisteminin əsas funksiyalarının reallaşdırılması kompleks və sistemli yanaşmaya söykənməsi və həmin sisteminin iqtisadi səmərəliliyinin müəllif tərəfindən hazırlanmış meyarlar vasitəsi ilə qiymətləndirilməsi;

- logistika fəaliyyətinin tənzimlənməsinin qanunvericilik bazasının gücləndirilməsi məqsədilə "Logistik fəaliyyət haqqında" qanunun hazırlanması və qəbul olunması.

- kimya müəssisələrinin xammal və material resursları təminatı logistikasının modellərinin hazırlanması kontekstində ölkə ərazisində beş mühüm logistika mərkəzinin (terminalının) müasir texnologiyalar və mütərəqqi logistika sistemləri əsasında yaradılması məsələlərinə strateji səviyyədə baxılması və yaxın perspektivdə həll olunması.

Dissertasiya mövzusu üzrə aşağıdakı elmi əsərləri dərc edilmişdir:

1. Kimya müəssisələrində maddi-texniki təminatın təşkili və idarə edilməsi prosesində logistiki konsepsiyasının formalaşdırılması. Odlar yurdu Universitetinin Elmi və pedaqoji xəbərləri., Bakı, 2005, № 16. s.36-40.

2. Loqistika prinsipləri əsasında material resursları üzrə satınalmanın təşkilinin metodoloji sərtləri. Sumqayıt Dövlət Universitetinin Elmi xəbərlər jurnalı. Sosial və humanitar elmlər bölməsi. Sumqayıt, 2006, c. 2, № 2. s.111-117.

3. Kimya müəssisələrində logistik prosesin təşkili və idarə edilməsinin bəzi aspektləri. Sumqayıt Dövlət Universitetinin, Elmi Xəbərlər jurnalı, Sumqayıt, 2007, cild 3, №1. s.90-95.

4. Qlobal logistik sistemin təşkilinin metodiki səmtləri. AMEA , İqtisadiyyat İnstitutu “Milli iqtisadiyyatın problemləri” (məqalələr toplusu) IV buraxılış, Bakı, 2007, Elm s.62-67.
5. Kimya müəssisələrində logistika konsepsiyasının formalaşdırılması. Aspirantların və Gənc Tədqiqatçıların XII Respublika Elmi konfransının materialları Bakı, 2008, s.196-197.
6. Logistika - marketinqin kommunikasiya sisteminin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin aləti kimi. Sumqayıt Dövlət Universitetinin Elmi xəbərlər jurnalı. Sosial və humanitar elmlər bölməsi, Sumqayıt, 2013, c. 9, №1. s.78-81.
7. Важность ускорения повышения эффективности логистики и логистической системы в условиях углубления мирохозяйственных процессов. Журнал Научное обозрение Москва, 2016, с. 236-242 (həmmüəllif).
8. Kimya müəssisələrində logistika sisteminin iqtisadi – təşkilati problemlərinin müasir aspektləri. Audit jurnalı, Bakı, 2017, № 2. s.126 – 136.
9. Qlobal iqtisadi çağırışlar şəraitində strateji yol xəritələrinin həyata keçirilməsində logistika sisteminin əhəmiyyəti. Geostrategiya, ictimai - siyasi, elmi - populyar jurnal 2017, №03 (39) , (may – iyun) s. 72-73.
10. Modern problems and aspects of development of logistic system in chemical enterprises of Azerbaijan. International Scientific Journal Theoretical & Applied Science/ Materials of the International Scientific Practical Conference/ Technology and Innovation, 2017 (August 30) Philadelphia, USA, pp. 80-84.
11. Azərbaycanca kimya və neft – kimya müəssisələrində istehsalın rəqabətqabiliyyətliliyinin gücləndirilməsində logistika sisteminin səmərəliliyi. Sumqayıt Dövlət Universitetinin yaradılmasının 55 illiyinə həsr olunmuş “İqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi yolları” Respublika Elmi konfransının materialları. Sumqayıt, 2017, (17-18 oktyabr), s. 38-40.
12. Sumqayıt kimya və neftkimya kompleksində logistika sisteminin inkişafında şəffaflığın rolu. Azərbaycan iqtisadiyyatının strateji yol xəritəsi: hesabatlıq və şəffaflıq problemləri mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktik konfrans. Azərbaycan İqtisadçılar İttifaqı və Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatası. Bakı, 2017, (22-23 sentyabr) s. 386-387

Гамидова АлмасМаммедага

Логистика обеспечения материальными ресурсами химических предприятий

Азербайджана

РЕЗЮМЕ

В первой главе «Теоретико-методологические организации логистических систем химических предприятий» исследованы экономическая сущность и теоретические аспекты, методологические подходы к экономико-организационным проблемам логистических систем и их способности, а также обобщены мировая практика организации логистических систем химических предприятий.

Во второй главе «Анализ и оценивание процессов организации логистических систем химических предприятий Азербайджана». Проанализированы этапы развития химической промышленности, проведено оценивание современного состояния обеспечения материальными ресурсами, эффективность организации логистических систем химических предприятий с учетом объективных реалий.

В третьей главе «Направления эффективной организации систем обеспечения материальными ресурсами предприятий химической промышленности Азербайджана». Исследованы возможности укрепления правовой базы регулирования логистической деятельности, использования современной логистической системы непрерывного обеспечения материальными ресурсами химических предприятий, определены пути расширения диверсификации производства логистических систем химических предприятий в период выполнения стратегических дорожных карт Азербайджана, даны рекомендации практического и методического характера в данных направлениях

Hamidova Almas Mammadagha

Logistics of Azerbaijan's material resources supply to chemical enterprises

SUMMARY

In chapter 1 “Theoretical and methodological foundations of the logistics system of chemical enterprises” includes the economic essence and theoretical aspects of the logistics system, methodological approaches and features of economic-organizational problems of logistics system, as well as the world experience in organizing the logistics system of chemical enterprises has been widely disseminated and analyzed.

In chapter2 "Analysis and Evaluation of the Integrated Processes of the Logistics System of Chemical Entities" includes evaluation of the state of material resources supply of chemical enterprises and the effectiveness of the logistics system in chemical enterprises was assessed by objective reality.

In Chapter 3 “Instructions for the efficient organization of the supply system of the material resources of Azerbaijan's chemical industry enterprises” strengthening the legislation framework for the regulation of logistics activities in the third part of chapter, the possibility of using a progressive logistics system in the continuous supply of chemical resources and during the implementation of the strategic roadmap in Azerbaijan, the logistics system for production diversity in chemical enterprises and practical and methodological recommendations for these areas were given.

**МИНИСТЕРСТВО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ ЭКОНОМИКИ СЕЛЬСКОГО
ХОЗЯЙСТВА**

На правах рукописи

ГАМИДОВА АЛМАС МАМЕДАГА КЫЗЫ

**ЛОГИСТИКА ОБЕСПЕЧЕНИЯ МАТЕРИАЛЬНЫМИ РЕСУРСАМИ ХИМИЧЕСКИХ
ПРЕДПРИЯТИИ АЗЕРБАЙДЖАНА**

Специальность: 5311.01- “Организация и управление предприятиями”

АВТОРЕФЕРАТ

**Диссертации на соискании ученой степени
доктора философии по экономике**

Баку-2018